

Kutadgu Bilig'de sağlık ile ilgili bilgiler

Murat Yurdakök

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Pediatri Profesörü

SUMMARY: Yurdakök M. (Department of Pediatrics, Hacettepe University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). Hygiene in Kutatku Bilik, a XIth century Central Asian Turkish book. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2002; 45: 290-292.

The Uygurs living in the southern part of Khan Tengri (Tianshan mountains) established the Karakhanid Uygur Kingdom in 840 with the support of other Turkic clans, with Kashgar as its capital. In 934, during the rule of Satuk Bughra Khan, the Karakhanids embraced Islam, after which they continued to preserve their culture dominance in Central Asia. In this period hundreds of world-renowned Uygur scholars emerged, and hundreds of valuable books were written. Among these works Kutatku Bilik, Divani Lugatit Turk and Atabetul Hakayik, are well known. Kutatku Bilik (The Knowledge Befitting a Ruler), was written in 1069 by Yusuf Has Hajip, Counsellor to the Khan. It is a unique example of a work that explains social, cultural, and political life of the Uygurs during this period. It also gives information about medical knowledge, as well as their customs. In this article we summarize some important parts of this huge work regarding hygiene.

Key words: hygiene, Kutatku Bilik, history of pediatrics, Uygurs.

Kutadgu Bilig, Türklerin Karahanlı (Kara Han, "büyük, baş han" demektir) Devleti zamanında, 1069 yılında Balasagunlu Yusuf'un yazdığı bir eserdir. Karahanlılar'ın Uygur-Karluğ Birliğı'nin devamı olduğu kabul edilir. 840 yılında Uygur-Karluğ Birliğı'nin çökmesinden sonra Karahanlılar Devleti'ni kuran Kül Bilge Kağan'dır. Sekizinci yüzyılın başından itibaren Orta Asya'ya girmeye başlayan Araplar'ın etkisiyle Abdülkerim Satuk Buğra Karahan'a (ölm. 955) zamanında Türkler'den ilk olarak Karahanlılar, İslamı kabul etti. Karahanlılar 999 yılında Buhara'yı ele geçirerek buradaki Samanoğulları Devleti'ne son verdi. Ancak 1047'de devlet doğuda Kaşgar, kuzeyde Talas-Taşkent, ortada Fergana bölgesi olarak üçe bölündü. Kaşgar'da hüküm süren Hasan bin Arslan (tam adı ve sanı ile Hakan Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han Ebu Ali Hasan bin Arslan Han; ölm. 1103), Karahanlılar arasında, dürüst yönetimi, bilim ve sanat adamlarını koruması ile ün saldı. Onun saltanatı sırasında Kutadgu Bilig'den başka Kitabü Divanı Lûgat'it Türk (1072), Tarih-i Kaşgari (1093) ve Atabetü'l-hakayik (Gerçeklerin Eşiğı) gibi eserler yazıldı. Doğudan gelen Moğol asıllı Kara-Hı tay'lar (K'itan), Karahanlı Devleti'ni 1212'de yıktı, devletin batı bölümü de Harezmîler'in eline geçti¹⁻⁴.

Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf, Balasagun'da doğdu. Bu şehrin yeri kesin olarak bilinmiyorsa da, bugünkü Kırgızistan'ın başkenti Bişkek (Pişpek) bölgesinde olduğu kabul edilmektedir. Yusuf'un doğumundan 50-60 yıl önce Farabî (870?-950) bu dünyadan göçmüştü, fakat İbni Sina hâlâ yaşamakta olup, Yusuf'un doğduğu zaman Hazar denizinin güneydoğu köşesinde, İran'ın Curcan şehrinde bulunuyordu.

Balasagunlu Yusuf, felsefe, ahlâk ve toplumbilim alanında aşağı yukarı çağdaşı olan bu iki ünlü Türk filozofunun görüşlerinden etkilenmemesi mümkün değildir.

Yusuf başka öğretmenlerin yardımıyla kendini yetiştirdikten sonra Balasagun'da Kutadgu Bilig'i yazmaya başladı, 1068 yılında buradan ayrılarak Doğu Karahanlı Devleti'nin başkenti Kaşgar'a gitti. Orada bir buçuk yıl çalıştıktan sonra, 1069 yılında bunu tamamlayarak, günün hükümdarı, Süleyman Arslan Han'ın oğlu Hakan Tavgaç Buğra Kara Han'a (hük. 1056-1103) sundu. Eseri beğenen hakan, ödül olarak Balasagunlu Yusuf'a "has hâcib" ("mabeyinci", danışman) ünvanını verdi.

Balasagunlu Yusuf'un, çağdaşı olan ve o yıllarda Kaşgar'da yaşamakta olduğu akla gelen Kitabü Divanı Lûgati't-Türk'ün yazarı, hakan ailesinden

Mahmut'u tanımış olduğunu gösteren bir belge yoktur. Ancak 1072'de başlayıp 1074'de tamamladığı eserini Bağdat'ta Abbasi Halifesi'ne sunan Kaşgarlı Mahmut'un, 1068'de Kaşgar'a gelen Balasagunlu Yusuf'la karşılaşmaması mümkündür. Kutadgu Bilig'i Türk hakanına sunduğu zaman Balasagunlu Yusuf, sağlığı bozulmuş, gözü zayıflamış, ihtiyarlıktan ve dermansızlıktan yakınan, ellisini henüz geçmiş bir adamdı. Daha sonra fazla yaşamadığı sanılmaktadır.

Kutadgu Bilig, mesnevî tarzında yazılmış büyük bir edebi metindir. Bu manzum eserin tamamı (bugün elde bulunan metin), kitaba sonradan eklendiği açıkça bilinen ve bir önsöz niteliğindeki 77 beyit dışında 6645 beyittir. Bunun 125 beyitlik son üç bölümü kaside tarzında söylenmiştir ve vezni de değişiktir. Kitaba yapılmış diğer bir ekleme de en baştaki düzyazı önsözüdür. Bu şekilde 88 bölümden oluşan eserde, sonlara doğru yer yer boşluklar ve eksiklikler vardır. Ayrıca eserin içinde, yeri geldikçe söylenmiş 173 adet dörtlük vardır.

Kutadgu Bilig aruz vezniyle yazılmış ilk Türkçe eserlerden biridir. Dili XI. yüzyılda Karahanlı Devleti'nde konuşulan Uygur dilidir. Karahanlılara nispetle Hakaniye lehçesi, XV. yüzyıldan itibaren Çağatayca olarak adlandırılan bu Türk lehçesine günümüzde Özbekçe denilmektedir.

Kutadgu Bilig aruz vezniyle yazılmıştır. Dillerinde uzun heceler ve heceleri uzatma ilkeleri olan Arap ve Fars edebiyatlarına özgü bu vezine, Türkçe'yi uydurmak kolay olmamıştır. Bu nedenle eserin birçok dizelerinde söyleniş pürüzleri duyulmaktadır. Eserde Arapça ve Farsça kelimeler dikkati çekecek kadar azdır.

Kutadgu Bilig'in orijinali bugün elimizde bulunmamaktadır. Ancak bu orijinalinden elde edilen çeşitli nüshaları vardır. İlk eser Uygur yazısıyla yazılmıştır. Bugün elde bulunan Herat nüshası Arap yazılı bir başka nüshadan kopya edilmiştir.

Kutadgu Bilig, "Mutluluk Veren Bilgi" veya biraz daha değişik ifadeyle "Mutluluk Bilgisi" anlamına gelir. Kutadgu Bilig'in konusu, mutluluğun elde edilmesi yollarıdır.

Kutadgu Bilig önce Tanrı'nın övgüsüyle başlar. Sonra Peygamber'in ve dört Sahabe'nin övgüsü gelir. Ardından bahar mevsimi tasviri ile Buğra

Han'ın övgüsü vardır. Sırasıyla, yedi yıldız ve oniki burç hakkında bilgi, akıl ile dilin erdem ve kusurları, kitabın yazılmasındaki amaç, iyilik etmenin faydaları, bilgi ve aklın erdemleri, kitabın adı ve kitapta geçenlerin kimlikleri belirtilir. Yazar sonra da asıl konuya geçer.

Konu dört kişi arasında geçen ikişerli karşılıklı konuşmalarla işlenir. Bu özellik esere, manzum bir tiyatro üslubu kazandırmıştır. Bu dört kişi şunlardır:

Gündoğdu (Kün-toğdı): Hükümdardır; adalet ve yasayı temsil eder. O, ülke ve insanlar üzerinde "gün gibi doğmaktadır". Adalet, doğruluk, ödül ve ceza ile ülkeyi yönetmektir. Bu dünyanın düzenini sağlayarak, bu dünyadaki mutluluğu sağlamaya çalışır.

Aydoldu (Ay-toldı): Vezirdir; mutluluğu temsil eder. Aydoldu'nun kelime anlamı "dolunay"dır. Ay nasıl bazen parlıyor, bazen yarımlaşıyor, bazen de küçülüyor veya tamamen kayboluyorsa mutluluk da öyle kalıcı ve devamlı değildir. Ayın en büyük olduğu zamana nasıl dolunay deniyorsa, mutluluğun en çok ve en büyük olduğu zaman kut (ikbal, devlet) adını alır.

Öğdülmiş (Öğdülmiş): Vezirin küçük yaşta yetim kalmış oğludur; sonra babasının yerine vezir olmuştur. Akıl ve bilgiyi (anlayışı) temsil eder. Öğdi, övme; öğdülmiş, ödüllendirilmiş, öğülmüş (övülmüş; Mahmut, Ahmet, Muhammed) anlamına gelir.

Odgurmuş (Odgurmuş): Kendisini ahirete adanmış, zahit biri olup Öğdülmiş'in akrabasıdır; kanaat ve akibeti temsil eder. Odgurmuş ayıkmış, uyanmış anlamına gelir.

Burada Kutadgu Bilig'de geçen sağlıkla ilgili bölümler gözden geçirilmiştir⁴.

XXXVI. Öğdülmiş, Hakan'a, Aşçı Başı'nın nasıl olması gerektiğini söyler (2828-2882):

2856. *Temizliği sever, yüce Tanrı da,
Temizlikte bulur, iyi adı da.*

2857. *Temizliği, bütün, insanlar diler,
Temiz olsa, aş, su, gönül arzular.*

2858. *Temiz olmayanı, uzak tut aştan,
Pis kişinin, pistir, işi en baştan*

XXXVII. Ögdülmiş, Hakan'a, İçkici-Başı'nın nasıl olması gerektiğini söyler (2883-2956):

2892. Ne söyler, işit sen, yetkin, bilgili,
Boğazını gözet, az ye yemeği.
2893. Boğazı gözetsen, başa faydası,
Yemeği az yesen, ağıza tadı.
2894. Çok insan gördüm ki, ağrıdı başı,
Boğaz gözetmedi, boş geçti yaşı.
2895. Kişiye hastalık boğazdan girer,
Boğadan girer hem, ilaç, çareler.
2903. Yemeğe, içkiye, giren otları,
Eli ile katıp, temiz tutmalı.
2917. İçkici, sakalsız, temiz olmalı,
İçki, kıl, tüy, çöpten gözetilmeli.

LII (4355-4360). Hekimler (otacılar) ile ilişkileri söyler:

4355. Bunlardan sonra var, başka sınıflar,
Dikkat et, bilgiden önde bilgi var.
4356. Bunlardan biri de, gör, tabiplerdir,
Tüm ağrı, sızıya ilaç verendir.
4357. Yine çok gerekli sana bu kişi,
Onlarsız hiç olmaz sağlığın işi.
4358. Sağlığında insan hep hasta olur,
Tabip görse hemen, bir ilaç bulur.
4359. Kişide hastalık, ölümle yoldaş,
Ölüm insanlara hayatıyla eş.
4360. Bunları da yine yakın tut, iyi,
Gereken kişiler, gözet hakkını.

LXXVI (5953-5992). Odgurmuş'ın hastalanıp, Ögdülmiş'i çağırdığını söyler: Ögdülmiş'in Odgurmuş'a yanıtı

5990. Kişiler ölseydi, her hastalıktan,
Yerde canlı kişi kalmazdı, inan.
5991. Canlı insanoğlu, hep hasta olur,
Hastalık, ölümle, kök kesmez olur.

LXXVII (5993-6031). Ögdülmiş, Odgurmuş'a düş yorumunu söyler:

6005. Çok düş vardır, yemek, içmekten gelir,
Uygunsuz yemişsen, uygunsuz gelir.
6006. Bir düş daha vardır, bağlı mevsime,
Doğası güçlenip, varır aslına.
6007. Yıl bölümü bahar ve genç ise er,
Kızıl görse bütün, yağız görse yer.
6008. Kanı güçlenmiştir, onun şüphesiz,
Bir miktar kan alsın, ona deyin siz.
6009. Yıl bölümü yazsa, düş gören gençse,
Sarı, al düş görse, safran öğütse.
6010. Safrası güçlenmiş lur, ey yetkin,
İçini boşaltıp, terengbin yesin.
6011. Yıl bölümü güzse, er geçkin ise,
Kara bir dağ görse, kuyu, in görse,
6012. Sevdası güçlenmiş olur, ey kardaş,
İlaç alıp, beyni arıtsın, yoldaş.
6013. Kış ise ve de düş gören ihtiyar,
Akar su düşlese, dolu, buz ve kar.
6014. Balgamı güçlenmiş olu, gör bunun,
Sıcak yiyip, içmek, ilacı onun.

Kutadgu Bilig ile ilgili bu bilgilerimizi Yusuf Has Hacib'in şu ünlü dizileri ile bitirebiliriz:

Bilig bil, kişi bol, betüdgil özüñ,
Ya ylık atangıl, kişide yıra

Bilgi bil, adam ol, kendini yükselt,
Ya da hayvan adını al, insanlardan ıraklaş.

KAYNAKLAR

1. Dilâçar A. Kutadgu Bilig İncelemesi. Türk Dil Kurumu Yayınları No. 340, 1972.
2. Arat RR. Kutadgu Bilig I - Metin (Dördüncü Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları No. 458, 1999.
3. Çağbayır Y. Kutadgu Bilig. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No. 313, 2001.
4. Silahdaroğlu F. Günümüz Türkçesi İle Kutadgu Bilig Uyarlaması. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları No. 1845, 2000.